

Хайек: закон джунглів

Ален де Бенуа

Переклав Андрій Холявка

Політономія - 2003-07-12

Фрідріх фон Хайек (1899 – 1992), доктор права і політичних наук Віденського університету, отримав у 1974 р. Нобелівську премію по економіці і став нині найбільш цитованим автором ринковиків усіх мастей. Його ідеї вплинули на інтелектуалів і політиків у багатьох країнах, особливо у Великобританії, США і Франції. Він був і залишається незаперечним авторитетом, «римським Папою» економічного лібералізму.

Згідно Хайеку, історія людства виявила дві протилежні соціокультурні системи. Перша, «родовий лад», відображає «примітивні» умови існування людства і характеризується вектором у себе, замкнутим і самодостатнім суспільством, де соціальна поведінка його членів визначається засвоєними всіма індивідуумами єдиними соціальними цілями. У такому суспільстві, згідно Хайеку, головну роль грає інстинкт, а людські взаємини ґрунтуються на відчутті групової солідарності і безкорисливих відносинах усередині групи. Такий «родовий лад», учить Хайек, в ході прогресу змінюється іншою системою – «розширеним» чи «ранньокласовим суспільством». Соціальні структури стають більш безсторонніми, а соціальний взаємозв'язок індивідуумів – менш інтенсивним. В такому суспільстві, доводить Хайек, інстинкт стає непотрібним, а безпосередня інстинктивна поведінка змінюється абстрактним договором, зберігаючись лише в таких мікроскопічних соціальних групах, як родина. «Розширене суспільство» Хайека це така суспільна система, де спонтанно формується відсутність загальних соціальних ідей. Сучасне суспільство для Хайека являє собою саме такий вид соціального устрою, коли людська воля не в змозі ні зробити, ні навіть виправити.

Спонтанне утворення цього ладу, однак, цілком підкоряється схемі Чарльза Дарвіна. Сучасна цивілізація сформувалася в процесі культурної еволюції і природного добору, а соціальні правила відіграють роль своєрідних мутацій у цій неodarвіністській теорії: деякі з них виживають в силу більшої ефективності, надаючи природну перевагу тим, хто їх приймає. Такий соціал-дарвіністський погляд природним чином співвідноситься з теологією прогресу і припускає оптимістичне, суґубо утилітарне розуміння людської історії.

«Розширене суспільство» Хайека має більшу цінність, ніж «родове суспільство» і доказом його переваги є успіх ліберальної моделі в усьому світі. «Надайте кожного самому собі». Якщо на рівні історичного аналізу Хайек класифікує основні типи суспільства як «родове» і «ранньокласове», то на синхронному рівні він виділяє конфронтуючі один одному поняття «таксис» і «космос».

Під «таксисом» розуміється волюнтаристично встановлений лад, будь-який політичний проект, що припускає загальну мету колективу, котра вирішує державні справи,

управління економікою і т.п. Для Хайека перераховані ознаки – релікти «родового ладу».

Напроти, слово «космос» позначає «спонтанний лад», суспільство, що виникає «природним чином» із сугубо практичної діяльності, котра існує без визначеної мети. Люди в такому суспільстві зайняті винятково досягненням своїх особистих цілей, необхідне узгодження суспільних сил визначається їхньою взаємодією. Таким чином, «космос» формується спонтанно, незалежно від людських намірів і проєктів. Відповідно до відомої формули Адама Фергюсона, «він впливає не з людського задуму, а з людської дії». Таке визначення сучасного суспільства як незбагненого у своїй основі приводить Хайека до заперечення класичної точки зору про необхідність найповнішої інформації про учасників суспільного змагання, інтегрованих у нього соціально і економічно.

Хайек відкидає ідею про «відкритість», «зрозумілість» ринку, він стверджує, що, навпаки, ринкова економіка є чимось темним і незрозумілим; одні мають більший, ніж інші, доступ до інформації. Надайте кожного самому собі, і нехай він досягає максимальних результатів, наскільки йому це дозволяють майнові можливості. Стверджується відсутність якого-небудь раціонального початку. Інша характерна риса «розширеного суспільства» – перевага фрагментарної інформації над «усією» інформацією, доступною в актуальний момент; віру в можливість бути «цілком інформованим» Хайек називає «синоптичною ілюзією». Аргументація Хайека в цьому питанні така: знання соціальних процесів завжди обмежене, тому що постійно знаходиться в процесі колективного утворення. Жодна людина чи група не можуть мати доступ до всієї інформації, і ніхто не може, таким чином, думати, що «врахував усі фактори», проте успіх підприємства ґрунтується на передбачуваному знанні фрагментарних факторів. Отже, ніхто не може претендувати на те, щоб починати дії, «вигідні для суспільства». З епістемологічного аргументу Хайек виводить соціологічний висновок: неупередженість є неминучим, і воно не дозволяє пророкувати наслідки дії; відповідно є резон з відомою підозрою ставитися до різного роду соціальних прогнозів.

Людина не може пізнати всього, тому краще, що вона може зробити, це поставити себе на службу традиції, під якою Хайек має на увазі звички, освячені уроками досвіду. Ринок – ключ до системи. У суспільстві роз'єднаних індивідуумів – торгівля на ринку єдино можливий вид соціальної інтеграції. В традиції ліберальної думки ринок фігурує як абстрактний спосіб соціальної регуляції, «невидима рука», за допомогою якої виявляються об'єктивні суспільні закони, керуючі справами людини поза залежністю від будь-якої політичної влади. Соціальний лад зливається з економічним – ненавмисний наслідок взаємодії вмотивованих винятково власним інтересом індивідуумів. В таких умовах ринок охоплює все поле соціальної діяльності, будучи не стільки моделлю людської активності, як нею самою.

Ринок не належить сфері чистої економіки (під якою Хайек мав на увазі сферу елементарних економічних об'єднань – фірм і торгових домів), він стає глобальною системою для управління суспільством. Ринок вже не просто економічний механізм оптимального розподілу дефіцитних ресурсів, маючий на меті забезпечення добробуту і щастя людини, він поширюється на сфери соціології і політики, де розглядається як інструментальне забезпечення можливості індивідуумів вільно реалізовувати їхні приватні цілі.

Визначивши основні принципи «розширеного суспільства» в рамках ринку, Хайек звертається до ідеологічного напрямку, якому він протистоїть - «конструктивізму». Ця ідеологія, згідно Хайеку, заснована на вірі в ілюзорну можливість перетворення суспільства відповідно до якого-небудь проекту, переконаності в тому, що суспільні інститути служать цілям людства і призначені для їхньої реалізації. Але, коли швидко знання з необхідністю обмежено сферою фрагментарних критеріїв конструктивізм переоцінює роль, що її «суспільні інженери» здатні грати в управлінні суспільством. Архетипом конструктивізму в очах Хайека є соціалізм, котрий узаконює відродження родового ладу. Успіх соціалізму криється в його апеляції до атавістичних інстинктів солідарності й альтруїзму. Ця думка приводить Хайека до висновку, що соціалізм втілює в собі усі форми «соціальної інженерії» і, зрештою саме до нього зводиться будь-яке продиктоване політичним аналізом економічне рішення, яким би воно не було.

Послідовники теорій Декарта і прихильники «холістського» чи органічного суспільного устрою, контрреволюціонери і романтики, марксисты, фашисти, соціал-демократи – усі вони винні в конструктивізмі, тому що вірили в доцільність і ефективність державного втручання в управління економікою і соціальними реформами. Отже, якщо ви плануєте виробництво, апелюєте до солідарності, перерозподіляєте багатство, видаєте природоохоронне законодавство, вводите соціальні пільги і м'які форми державного протекціонізму, контролюєте фінанси – ви винні у «конструктивізмі» і приречені, за логікою Хайека, на повний провал. Хайек наполягає на відсутності будь-якої суспільної солідарності у досягненні мети і на приреченості будь-яких спроб пошуку у цьому напрямку.

«Абсурдність» соціальної справедливості і критика Хайеком соціальної справедливості – одна з найбільш жорстких серед тих, що будь-коли існували. Хайек називає її «міражем», «антропоморфною ілюзією», «онтологічним абсурдом», одним словом, повною нісенітницею, за винятком родового суспільства.

Те, що Хайек називає ринком, визначається як суспільна гра. Її правила безсторонні і однаковою мірою дійсні для усіх. Всі гравці рівні, але не всі виграють, суспільство складається з тих, що виграли і, відповідно – програли. Його не можна визначити як «справедливе» чи «несправедливе», тому що ніхто не знає, які будуть наслідки його дій. Оскільки суспільна гра не була ніким задумана, то ніхто і не відповідальний за її результати. Говорити про «несправедливість безробіття» настільки ж абсурдно, як шкодувати, що ти, а не я, виграв у лотереї. В категоріях справедливого чи ні може бути описана лише поведінка, але аж ніяк не її результати. Ніхто не повинен відповідати за невдачі іншого. Невдача лежить у самій природі речей і нерозумно опиратися їй. Союзи повинні піти.

Як ми вже мали змогу переконатися, для Хайека вимога соціальної справедливості-нереально і безглуздо, а спроба її встановлення – нонсенс, що приводить до руйнування правової держави. «Новий філософ» Ф. Немо, учень Хайека стверджував, що соціальна справедливість «глибоко аморальна». Традиційне уявлення про справедливий, пропорційний розподіл приречено на поразку так само, як і вся ідея про суспільство, солідарне з принципом загальної користі. Це – «примітивні родові вимоги». Суспільній солідарності в ім'я ідеї загального блага немає місця в моделі суспільства Хайека, з котрої виключено навіть можливість рівності, тому що вона ліквідує розходження між

«гравцями» і спотворює ефективну роботу суспільства. Союзи повинні піти, вони «несумісні з основними принципами суспільства вільних людей». Ті ж, хто заявляє, що їм далеке суспільство споживання, є для Хайека «неприрученими, нецивілізованими» людьми. Теорія, відповідно до якої ринок ніколи не буває несправедливим і завжди правий, принцип «все – для кращих» не дозволяє нікому критикувати результати дії вільної ринкової економіки. Тільки до самих себе ми повинні реагувати на похвали і докори; коли обставини – проти нас, ми не маємо жодного права перекладати провину на кого-небудь іншого. Ця апологія успіху заперечує загальноприйняте поняття справедливості, тому що успіх виправдує сам себе. Крім того, це – відмінний засіб від докорів сумління у «вигравших» і почуття морального протесту у «програвших».

Теорія Хайека ідейно обґрунтовує байдужність до людської убогості. Хайек писав, що найбільш чиста форма людської етики – твердження, що основну задачу людини переслідування найбільш ефективним чином вільно обраної мети без оглядки на те, чим чревате це переслідування для інших людей. Ця точка зору є найвищою мірою антиполітичною, тому що вона стверджує спонтанне виникнення суспільного ладу і відсутність яких-небудь проектів його перебудови; історичні процеси не повинні нікому підпорядковуватися.

Для Хайека так само, як і для Адама Сміта роль ринкових сил повинна зробити державу зайвою. Джерелом влади стає не держава, а закон і тільки владі закону слід підкорятися. Панегірик Хайека загальному закону покликаний підкреслити, що закон, як такий, перевершує будь-яку законотворчість, і що законна держава характеризується владою закону, а не владою людей, що вже відзначав Локк. Політикам у такій ситуації приділяється роль спостерігачів за економікою, охоронців порядку і захисників закону. Хайек різко заперечує незалежність влади. Краще суспільство – суспільство без лідера. З ідей Хайека випливає, що будь-яка політична влада повинна бути відкинута як несумісна із суспільством вільних людей. Заперечення національної незалежності і емократія визначаються Хайеком у винятково правових термінах; ця теза позбавляє їх всякого глибинного змісту. Як і ринок, демократія представляється їм як поле дії безособових сил. Хайек також критикує принцип правління більшості як опонуючий принципам індивідуалізму. Ця концепція заперечує поняття народу як органічного цілого, ідею національної незалежності і будь-які надії на пряму демократію.

Як ми вже переконалися, критика Хайеком «конструктивізму» прямо пов'язана з його поглядами на соціальний спектр реальності, про який жодна людина не здатна отримати остаточної інфи. Те, що людська інформація про оточуюче завжди буває неповною, не підлягає сумніву, але чи правий Хайек у своїх висновках з цього питання?

Почнемо з того, що «замкнутий родовий лад» не такий вже і замкнутий, як здається Хайеку, хоча його параметри, безумовно, є більш обмеженими. Поняття неповної інформації буде завжди існувати в суспільстві. Неможливо взяти під сумнів і те, що багато суспільних факторів не є свідомо прийнятими проектами, але суть наслідки серії взаємодій. Більше того, ніхто не стане заперечувати, що найчастіше існує величезна різниця між проектом в теорії і на практиці. Однак це зовсім не означає, що неможливо почати певні суспільні чи політичні дії чи переулаштувати суспільство відповідно до обраної мети, і вже зовсім не обов'язково, щоб усі спроби виправити соціальні умови були приречені на те, щоб тільки погіршити їх.

Хайек доводить, по-перше, що «конструктивізм» є сугубий раціоналізм, котрий розглядає акт людської волі як технічний об'єкт. Насправді ж людська поведінка рідко виходить з тверезої оцінки всіх «за» і «проти». Далі, Хайек висновує, що прийняття людиною політичного рішення повинно передувати знання всіх аспектів проблеми, котре необхідно для точної оцінки результатів. Цей доказ видає нездатність Хайека адекватно оцінити те, що прийняття рішень не прямолінійне, а гнучкий процес, котрий включає стадії адаптації і реакції. Малоімовірно, щоб будь-яке наукове, технічне, економічне, політичне, підприємство в історії людства ґрунтувалося на повному попередньому знанні усіх факторів; вкрай важливим аспектом є осмислення людьми їхніх починань.

Ахілесова п'ята критики «конструктивізму» – нерозуміння того, що питання не в «справедливості» чи «несправедливості» нестерпної ситуації, а в тому, яким чином її вирішити. Чи можемо ми відмовлятися від порятунку потопаючого, аргументуючи це тим, що «ніхто не відповідальний» за небезпеку, якій він піддається? Приреченість усіх політичних проектів Хайек доводить на основі того, що людина не здатна перетворити середовище, тому що не є «всезнаючою».

За Хайеком, людина могла би втілити справедливість, якби в нього була можливість почати з абсолютної *tabula rasa* у суспільстві. Але оскільки такої можливості в нього немає, вона повинна приймати суспільний порядок (чи безладдя) таким, який воно є. От чому всі політичні ініціативи по перебудові суспільства здаються Хайеку аберацією, приреченою на провал втручанням у дії суспільства.

Доводячи до логічного кінця властиву всій ліберальній думці ворожість стосовно будь-якої політичної автономності, Хайек заперечує саме поняття політичного проекту. Він намагається нав'язати усім відчуття політичної імпотентності, відмовляючи сфері політичного в енергії і пасіонарності. Ідеї Хайека на політичному рівні провокують інертність і сприяють гіршому виду консерватизму. Сказати, що ринок не є ні справедливим, ні несправедливим – значить ефектно розташувати його по ту сторону зони дії критики, перетворити у свого роду бога. Але що саме головне – людина не повинна втілювати свої внутрішні цінності у суспільстві, скоріше йому варто побачити в самім суспільстві систему цінностей, що дозволить йому успішно в ньому оперувати. Варто розрізнити його справи і справи суспільства; краще суспільство – те, де немає людей; краще суспільство – те, де немає людей, котрі напружують себе питаннями про напрямок соціального розвитку.

Такий підсумок «автономності індивідуума», за Хайеком: як тільки людина звільняється від будь-яких соціальних зобов'язань, вона втрачає можливість брати участь у різного роду проектах в союзі з іншими людьми. «Людина ніколи не буде паном своєї долі,» – наполягає Хайек. Вона може робити все що здумається, але ні в якому разі його бажання не повинні переходити у соціальну площину. Згідно Хайеку, суспільство нормально функціонує тоді, коли ніхто за нього не відповідає, людська воля реалізована в ніким не контрольованому суспільстві, власне кажучи, означає безсилля і покірність людини суспільству, що дало йому його «волю»: от вона вільна ринкова економіка! Іншими словами, людська воля може існувати тільки тоді, коли людина підкоряється їй, коли його соціальний вибір заперечується. Не буде перебільшенням сказати, що теорії Хайека позбавляють людство самих людських якостей тому, що, якщо щось і відрізняє людину від тварин так це, зокрема, його здатність задумувати і здійснювати колективні проекти.

Лишаючи людині можливості колективної реалізації в історії, Хайек, власне кажучи, відкидає нас у «передродову» еру чистої тваринності.

Як помітив Жиль Леклерк у своїй книзі «Учорашній день лібералізму», «лібералізм – по суті, доктрина тонкого тоталітаризму». Зрозуміло також те, що в моделі суспільства Хайека немає місця для традиції. По суті справи він попросту використовує це поняття у своєму прагненні проторувати людині дороги у світі вільної економіки. Традиція в очах Хайека не має жодної цінності, крім як освітити шлях до неперсонального й абстрактного порядку, втіленому в ринку; весь інший стосунок, що мається по відношенню до традиції – заперечується. Крім того, існує ясне протиріччя між традицією, що за визначенням є соціально унікальною і єдиною у своєму роді і всіма сугубо універсалістськими принципами, котрі Хайек пропонує людству. Тепер, коли всі визнають, що актуальний Захід – це серп, націлений під корінь традиції, ясно, що за прихильною апеляцією Хайека до «традиції» криється щось інше, а саме прагнення припинити будь-яку традицію.